

Život jako pohádka o mládenci, který zabil draka totality

Příběh Václava Havla v Evropě a v Česku

EWELINA WILCZYŃSKA

Příběh, legenda, mýtus, kult...

Významné postavení osobnosti Václava Havla v naší kulturní zóně je nezpochybnitelné. Příznávají mu ho nejen ti, kteří ho respektují a podporují, ale i ti, kteří k němu zaujímají kritický, ba nepřátelský postoj. Otázkou je, zda můžeme v případě jeho příběhu mluvit o zrození legendy, mýtu či dokonce kultu.

Slovo *legenda* pochází z latinského *legenda*, tedy „věci určené ke čtení“ (CASSIRER 1996: 45). Legendy začaly vznikat na sklonku antiky, kdy se klasická biografie obohatila o biblické prvky. Byly zprvu předávány ústně, teprve později byly zapisovány, veršem i prózou, a staly se součástí umělecké tvorby. Ve středověkých legendách se vyprávěly příběhy o životě, narození, smrti, zázracích a přenesení ostatků svatých. Jejich kanonizace často probíhala na základě lidové úcty a účelem legend bylo oslavit památku svatých a dát příklad k následování (IBID.: 47–55).

V současné době je význam slova *legenda* širší. Například podle *Stručného etymologického slovníku jazyka českého* má slovo *legenda* čtyři hlavní významy: 1. vyprávěný příběh o významných událostech v dávné minulosti; 2. literární dílo popisující takový vyprávěný příběh; 3. velmi známá osobnost, o které se vypráví; 4. tabulka obsahující popis značek. Slovník dále uvádí také synonyma slova *legenda*: báje, pověst, příběh, popisek, mapový klíč (HOLUB – LYER 2001: 264). Na základě toho můžeme výraz *legenda* spojovat s Václavem Havlem ve významu „velmi známá osobnost, o které se vypráví“.

Původ *mýtu* (v řečtině přitom znamená „vyprávění“) je anonymní. Jeho struktura, povaha a funkce se zakládaly na spontánní projekci kolektivních představ příslušníků patriarchální společnosti. Dělíme je do několika skupin: 1. mýty o původu nebe a Země; 2. mýty o původu lidí, zvířat a rostlin; 3. mýty objasňující vznik věcí, řemesel, umění a věd; 4. báje o předcích, hrdinech národních kultur apod.“ (IBID.: 301–305). V současnosti se ve filozofickém a literárním smyslu používá slovo *mýtus* pro označení báje, tradičního, obvykle anonymního epického útvaru, který – protože vznikl v neproblematickém světě, kde pro individuální tázání a pochybnosti nebylo místo – dává odpovědi, aniž by kladl nějaké otázky. Je to tradovaný příběh, který nesděluje informace, nýbrž vyvolává prostřednictvím obrazů dojem hlubšího porozumění celku světa nebo

nějaké jeho podstatné části. V běžné řeči znamená často vybájené nebo vymyšlené tvrzení bez jakéhokoli podkladu.

Podle Rogera Scrutona je mýtus víra, která odpovídá niterným potřebám věřícího. Na víru je kladen hlavní důraz, racionální poznání je vedlejší. Mýtus je také spojen s příběhy, které jsou věřícími vnímány jako historická fakta. Věřící jsou obdařeni určitým přesvědčením, které mohou následně rozšířit i na sociální vztahy, instituce, politiku a všechny ostatní oblasti života, a toto přesvědčení legitimuje nebo nelegitimuje události, které se dějí ve světě, v němž žijí (srov. KEANE 1992: 12–14). Mýty hrají důležitou roli i v současnosti, kdy se namísto zdůrazňování protikladu mezi logem a mýtem, mezi vyprávěním a racionálním poznáním v náhledu osvícenského racionalismu a materialistické filozofie spíše vyzdvihuje to, že mýtus má stále své nezastupitelné poslání. Domnívám se, že na tomto místě můžeme mluvit o mýtu Václava Havla jako československého národního hrdiny, jehož postoj podpořil odpor ostatních občanů a vedl k jejich sjednocení v boji proti komunismu.

Slovo *kult* vzniklo z latinského slova *cultus*, což znamená uctívání. V tradičním pojetí se jedná o pojem, který vyjadřuje náboženskou praxi jako celek. Její zachování je považováno za standard, nezachování vede z hlediska dané víry k bezbožnosti. Kult se může vztahovat k zvířeti, rostlině, místu, mytickým osobám, svatým apod. Ve druhé polovině 20. století se vžil poměrně široký pojmový obrat „kult osobnosti“. Ten není založený na náboženství, ale na politických principech: politik usiluje o „zbožštění“ své osoby. Piotr Pawelczyk to popisuje takto: „Vůdce se stává centrem všeho dění a je oslavován jako ideál dobra. Ke zrodu kultu osobnosti dochází, jestliže si kult najde své početné vyznavače, a to se stává i samovolně, bez donucení“ (PAWEŁCZYK 1993: 76). „Velebená osobnost zastává ve společnosti dominantní pozici ideálního vzoru s kladným charakterem, vlastnostmi a myšlenkami, kterými by se měla společnost určitého uskupení (politické hnutí, stát atd.) inspirovat“ (IBID.: 80). Kult osobnosti může doznat změn – například Stalinův kult padl poměrně krátce po jeho smrti. Často naopak vzniká kult posmrtný, jaký se v Československu rozvinul například kolem osobnosti Tomáše Garrigua Masaryka. V podmínkách demokracie to byl – a stále je – kult založený na síle osobnosti, nikoli z donucení. Když „prezident Osvoboditel“ 14. září 1937 zemřel, zemřel s ním symbol morální velikosti a velké autority.

Příběh popisuje, „co se stalo při běhu, tedy během času“ (HOLUB – LYER 2001: 120). V hlavním svém významu příběh znamená něco, co se stalo, skutečnou událost, která měla svůj jasný počátek i zřetelný konec. V oblasti umělecké tvorby jsou příběhy obvykle obsaženy v různých literárních a dramatických žánrech, v audiovizuálních dílech apod.; v tomto smyslu

může být příběhem rovněž hudební skladba, vytvořená jako obraz reálného děje. Existují i nekonečné příběhy, které nemají zřetelný počátek nebo konec, případně obojí.

Začal se Havlův životní příběh-legenda tvořit v době Pražského jara, kdy obhajoval občanské svobody a „po násilném potlačení reform vojenskou invází států Varšavské smlouvy byl postižen zákazem publikovat a stal se jedním z prominentních disidentů, kritiků tehdejšího normalizačního režimu“ (HODNÝ 1991: 23), nebo to bylo ve chvíli, kdy se stal jedním z mluvčích Charty 77, či až po vypuknutí tzv. Sametové revoluce v listopadu roku 1989? Obtížné je hovořit i o konci jeho legendy. Je to doba, kdy přestal být prezidentem Československa, nebo po skončení jeho působení ve funkci prezidenta samostatné České republiky? Či už mnohem dříve, záhy po svržení komunismu? (srov. IBID.: 33–37). Na tyto otázky není lehké najít odpověď, přestože životní peripetie Václava Havla jsou dostatečně známé, viz např. KRISEOVÁ 1991; HAVEL 2000 aj.

Mýtus, kult a příběh jsou prvky, které tvoří legendu. Jak se však tyto prvky podílejí na vytváření legendy o Václavu Havlovi?

Havlovská legenda má dvě fáze: první trvá do Havlova povolání na Hrad, druhá od počátku jeho působení na Hradě. V první fázi byl Havel považován za národního hrdinu. Český národ byl v šedesátých a sedmdesátých letech unavený, převažovala sociální apatie. Havel byl tehdy jedním z prvních, kdo se snažili z této apatie vymanit. Byl uvězněn za své přesvědčení a názory v době, kdy většina lidí kolaborovala s komunisty, a zdálo se, že jim současná situace víceméně vyhovuje. Ve skutečnosti to byla bezmocnost. A těmto bezmocným ukázal cestu právě Havel, především v esejí *Moc bezmocných* (1978), v němž podal svou osobitou analýzu komunismu, specifický program boje proti němu i předpověď, proč a jak tento režim musí padnout. Říkal nahlas to, co si všichni slušní Češi potají jen mysleli.

V kritické společenské situaci, jakou změna politického systému v devadesátých letech bezesporu představovala, byl charismatický vůdce, reprezentant a garant zásadních změn naprostou nezbytností. A takový vůdčí typ nevyhnutelně potřebuje legendu (BACZKO 1999: 23–34). Václav Havel atributy charismatického vůdce splňoval, protože jednak objektivně existovala sociální potřeba takového typu vedení, jednak byl díky svému osobnostnímu založení přímo předurčen stát se lídrem a dále byl vnímán jako osobnost s mimořádným darem humanity a vírou v jisté vyšší poslání, kterou dokázal přenést i na lidi dosud váhající.

K jeho společenskému kreditu přispěla tehdy také skutečnost, že ve své práci, politických a sociálních aktivitách vystupoval na obranu politických vězňů a stal se spoluzakladatelem a jedním z prvních mluvčích občanské iniciativy za dodržování lidských práv Charta 77. To mu na jedné straně získalo značnou mezinárodní prestiž, ale na straně druhé mu tato činnost zároveň

vynesla několik let v komunistickém vězení. Na počátku tzv. Sametové revoluce se stal jedním ze spoluzakladatelů Občanského fóra, čímž jenom potvrdil své odhodlání bojovat proti komunismu, za svobodnou zemi, lepší budoucnost, a v neposlední řadě potvrdil i své ambice a vůdčí schopnosti. Václav Havel byl – a nadále je – pro Čechy i pro ostatní evropské národy symbolem české komunistické opozice a s jeho osobností bývá zpravidla ztotožňován boj národa Čechů a Slováků s totalitou (IBID.: 27).

Havel je obecně vnímán jako typický intelektuál, je oslavován jako symbol síly psaného slova. Pro velkou část evropské společnosti je to pozitivum. Podle vzniklé legendy je rovněž taktní, vyrovnaný a zdvořilý. V polovině 90. let konstatuje Bartkowski, že průměrně informovaný Evropan si Havla dokáže zařadit jako legendárního disidenta a prezidenta Československa a Česka, který vedl hnutí, podílející se na svržení komunismu. Zároveň si však klade otázku: Je Havel stále ještě prezidentem a existuje vůbec Československo? (srov. BARTKOWSKI 1996: 12–20).

V Česku Havlova *image* hodně ztratila, protože se stal prezidentem v podmínkách demokracie. „Lidé dosud nechápou, že demokracie je něčím víc než jen demokratickými institucemi, že je zapotřebí ducha kompromisu, diskuse a tolerance“ (IBID.: 30). Český prezident je volen Parlamentem České republiky, jeho role je především reprezentativní a politická pozice je poměrně slabá. Musí být nadstranický a své názory vyjadřovat obecněji, aby ho žádná strana nemohla obvinít z toho, že upřednostňuje jiné. Právě proto byl časem jeho jazyk i on sám stále více vnímán jako umělý, intelektuálský a odtaziť (srov. ANTOSZEWSKI – HERBUT 2000: 45–49).

Václava Havla poměrně dlouho podporovalo více než 80 % národa. Zásadní pokles jeho popularity byl do značné míry zapříčiněn jeho druhou svatbou, kdy se po necelém roce od úmrtí své první ženy Olgy oženil s herečkou Dagmar Veškrnovou, což si lidé vyložili jako zneuctění Olžiny památky. Také mu byla přičítána spoluvina na jednotlivých špatných rozhodnutích v průběhu prosazování zásadních transformačních změn, například privatizace národního bohatství či v průběhu lustrací.

Při zvažování Havlovy role v českých dějinách by ovšem každý měl mít na paměti, že jej primárně glorifikoval samotný český národ. A jak řekl sám Václav Havel: „Není to přece moje vina, že jsem se stal postavou v něčem snu. A není to moje vina, že se ten člověk probudil“ (HAVEL 1991: 56). Na závěr nelze než připomenout slova bývalé ministryně zahraničí Spojených států amerických Madeleine Albrightové, s nimiž se plně ztotožňují: „Nejvíce mě zklamalo, že si Češi neuvědomili, jaký dar mají v Havlovi. Není tolik prezidentů, kteří jsou takovou osobností, kteří tomu rozumějí filozoficky a kteří mají velké nápady.“¹

¹ Rozhovor s M. A. 19. září 2002, <http://www.czsnet.net/svet/clanky/svet/albrightova.html> [přístup 12.8. 2011]

LITERATURA

- ANTOSZEWSKI, Andrzej – HERBUT, Ryszard
2000 *Demokracje zachodnioeuropejskie* (Wrocław: Atut)
- BACZKO, Bronisław
1999 *Władza* (Warszawa: PWN)
- BARTKOWSKI, Jerzy
1996 *Behavioralny model władz* (Warszawa: PWN)
- CASSIRER, Ernst
1996 [1925] *Filosofie symbolických forem II. Mýtické myšlení*, přel. Petr Horák (Praha: OIKOYMENH)
- HAVEL, Václav
1991 *Letní přemítání* (Praha: Odeon)
2000 [1986] *Dálkový výslech. Rozhovor s Karlem Hviždálou* (Praha: Academia)
- HODNÝ, Martin
1991 *Českoslovenští politici 1918–1991* (Praha: Nakladatelství M. Hodný)
- HOLUB, Josef – LYER, Stanislav
2001 *Stručný etymologický slovník jazyka českého* (Praha: Leda)
- KEANE, John
1992 *The Media and Democracy* (London: Polity Press)
- KRIŠEOVÁ, Eda
1991 *Václav Havel. Životopis* (Brno: Atlantis)
- PAWEŁCZYK, Piotr
1993 *W kręgu mitów i stereotypów* (Toruń: Tonik)

Life as the Tale about the Youth Who Killed the Totality Monster. Václav Havel's Story in Europe and in the Czech Republic

The story of Václav Havel's life is often conceived of as a kind of legend, myth, or cult. He represents a salient example of a well-known personality who gives example for others to follow. The legend of his life may be divided into two phases: the period until his nomination for president and the following one from his presidency on. Though Havel's popularity decreased in his homeland during the second period, he is generally conceived of as a legendary, charismatic leader who headed the movement that overthrew the communist regime in Europe.